

nić-Lončarić Koprivnicáról, Svetislav Vučenović a belgrádi Kosančićev venacról, Đurđica Cvitanović Karlovacról, Džihad Pašić és Amir Pašić Mostarról, Mirko Kovačević Budváról, Gordana Grčić-Petrović Vodnjanról, Jerko és Duško Marasović valamint Atilio Krizmanić Puláról ír. Ezután a szűkebb építészeti-műemlékvédelmi érdeklődéstől kissé távolabb álló, szociológiai és közgazdasági cikkek következnek: Ksenija Petovar a széttelepítés társadalmi problémáiról, Hrvoje Šošić pedig a műemlékvédelem gazdaságtanáról szól.

E vaskos kötet áttanulmányozása után az a végkövetkeztetés kristályosodott ki, hogy Jugoszláviában a műemlékvédelem mély krízisben van. A válság okai egyrészt politikai/közigazgatási jellegűek – a kiadványban számtalanszor említett öns csoportérdekek, politikusi fafejűség, kapzsiság és a vezetőség mafia-magatartása miatt, másrészt módszertaniak. Persze, a módszertani problémák nemigen világlanak ki az egyes írásokból – sokan nincsenek ezek tudatában – de az egyes tanulmányok szembesítésénél nyilvánvalóvá válnak. A látzólagos jól szervezettség és a nemzetközi szervezetekbe tömörült szakmabeliek (ICOMOS, UNESCO) harmóniája számtalan hiányt és bizonytalanságot ta-

kar. Hogy is lehetne másképp megmagyarázni a városvédelemben gyors egymásutánban lejátszódó pálfordulókat, amelyek a háború utáni időszak fő meghatározói voltak: egy-két évtizeddel ezelőtt leginkább csak egy-egy kulcsfontosságú műemléket védtek annak szűkebb környezete nélkül. Foghíjbeépítések alkalmával történelmi környezetben rendszerint korszerű anyagokat alkalmaztak, azaz favázis vagy vakolt régi épületek tőzsomszéd-ságában megjelentek a nyersbeton vagy függönyfalas (üveg-acél) homlokzatú házak. Ezt a korszellemmel magyarázták a szakmabeliek, ha a jóérezésű laikusok tiltakoztak. Ma már nagyobb kegyelettel kezelik az épületegyütteseket, de a mai szakmai álláspont is ellentmond a józan észnek, amikor tolerálja a régi épületek teljes „kibelezését”, azaz belső „modernizálását” a homlokzat konzerválása mellett. Másfelől viszont senki se adott elméletileg megalapozott és általánosan elfogadott támpontot: Mire és meddig terjedjen ki a védelem? Melyik ponttól jogos utat engedni az újnak? Ameddig ezekre a kérdésekre nem kapunk választ, addig jól jön a közös ellenség, a hatalmasságok és fafejű bürokraták képében, hogy a szakma becsületét „tisztára” mossa.

KLEIN Rudolf

A SZTÁLINI TOTALITÁRIUS DIKTATÚRA VEZETŐ ALAKJAIRÓL

Roj Medvedev: Svi Staljinovi ljudi. Svjetlost, Sarajevo, 1987

Amikor a szerző könyvét befejezte (az előszó keletkezése 1983 novembere) még belső emigrációba kényszerülve élt moszkvai lakásán és a sztálini rendszerrel foglalkozó könyvei még csak külföldön jelenhettek meg. Hasonló volt a helyzet a Sztálin embereiről szóló könyvének szerbhorvát nyelvű megjelenésekor is (orszóból Jaszmina-Ina Krstanović fordította).

Azóta a szerző helyzete a Szovjetunióban gyökeresen megváltozott. Medve-

gyevet 1989-ben rehabilitálták, az új legfelső képviselői tagja és egy képviselői bizottság elnöke. A könyv jugoszláviai megjelentetése az időközben megváltozott szovjetunióbeli körülmények ellenére is jó kiadói vállalkozásnak számít, mert napjainkban is értékes olvasmányt jelent.

Medvegyev már az előszóban megmagyarázza, miért döntött úgy, hogy az átfogó portrécsokrot sejtető cím ellenére miért foglalkozik Sztálinnak csak hat

közeli munkatársával. Nevezetesen: Vjecsicszláv Mihailovics Molotovval (az Egy hosszú életű lakos című fejezetben), Lazar Mojszejevics Kaganoviccsal (Lazar Kaganovics, Sztálin egy népbiztosának sorsa), Anasztasz Ivanovics Mikojánnal (Ilyicstől Ilyicsig), Kliment Jefimovics Vorosilovval (Vorosilov, a vörös marsall), Georgij Malyenkovval (Sztálin „utóda”, aki nem maradt az) és Mihail Andrejevics Szuszlovval (a Vázlatok Mihail Szuszlov életéből című zárófejezetben).

A szerző megítélése szerint Sztálin e hat közeli munkatársának egyike sem tekinthető kimagasló politikusnak, még ha időnként meghatározó fontosságú szerepet töltek is be az ország életében (közülük kettő – Molotov és Malyenkov – miniszterelnökök voltak, egy – Vorosilov – az ország névleges államfője). Lényeges közös vonásuk, hogy mind a hat közeli munkatárs túlélte Sztálint. Ez nem csak biológiai tény, hanem azon túlmenően, hogy megmutatja milyen emberekre is támaszkodott Sztálin totalitárius és kegyetlen diktatúrájának kiépítésében és működtetésében, arra is rávilágít, hogy nem csak a hatalom legfőbb birtoklójának volt ilyenekre szüksége, hanem nekik is szükségük volt Sztálinra ahhoz, hogy megkaparintassák és megőrizhessék a hatalom rájuk eső részét. Elég jól feltalálták magukat, hogy életben maradjanak és túléljék gazdájukat. Ilyen értelemben ez a hat figura meglehetősen kifejezően jellemez egy fájdalmas és szégyenteljes korszakot.

A szerző (a könyv első megjelenése a hazai kiadás csak két évvel előzte meg: Roy Medvedev, *All Stalin's Men*; New York, 1985) előrebocsátja azt is, hogy Sztálin könyvben tárgyalt hat közeli munkatársa bár a sztálini rémuralmi rendszer jellemző figurái, egyikük sem tekinthető az uralkodás során előbukkanó forgatókönyvek rendezőjének, sem szerzőjének. Mint mondja, Molotov annak ellenére, hogy sok évet töltött az ország külügyminiszteri posztján, nem

volt diplomata, azaz igazi diplomata. Vorosilov nem volt valódi hadvezér, még ha hadseregek élén állt is. Szuszlov nem volt igazi marxista elméleti személyiség, de még marxista ideológus sem, függetlenül attól, hogy a párt „fő ideológusának” posztját töltötte be. Malyenkov nagyon tapasztalt volt a pártadminisztráció intrikáiban, de túlonúl tapasztalatlan az igazi államügyek intézésében. Kaganovics számos igen magas tisztséget töltött be, de közben nem jutott ideje arra, hogy megtanuljon írástudó ember módjára akár egy közönséges levelet vagy feljegyzést megírni. Mikoján szellemi képességei alapján valamegyest „kiugrik” a sorból, de a könyv szerzője szerint ő is csak féltelmiségi volt, aki jól felismerte azt a határvonalat, amelyet ha életben akart maradni nem léphetett át.

A szerző által kiválasztott és bemutatott egyének a többiekétől kétségtelenül sikeresebben járták meg a tőlük elvárt utat. Forradalmi eltökéltségüket Sztálin és az időszak, amelyben működtek kegyetlen, sőt szadista figurákká alakította, politikai rugalmasságukat elvtelenséggé formálta és valamikori lelkesedésüket demagógiává változtatta – mondja Medvegyev.

Szerinte óriási nehézségekbe ütközik megírni az ország legismertebb személyiségeinek életrajzát, „mert tevékenységük legjelentősebb mozzanatait a legnagyobb titkosság takarja”. Erre a körülményre más alkalommal is utalt (egyik napilapunknak adott interjújában 1988. április 10-én), akkor Sztálin személye kapcsán. Közvetlenül Sztálin halála után ugyanis utódai egyhangúlag megegyeztek, hogy személyes levéltárát rögtön megsemmisítik. Sztálin különben sem szívelte az írásos érintkezést még marsalljainak sem engedte meg, hogy utasításairól jegyzeteket készítsenek és előszeretettel osztogatott telefonutasításokat, amelyeket szintén tilos volt lejegyezni. Csak halála után néhány hónappal, amikor Moszkva környéki erdei lakjából kezdtek eltávolítani az ottani

bútorokat, bukkantak egyik fiókbélése alatt öt levélre. Az egyik Lenin levele volt, amelyben a már súlyosan beteg államfő követeli, hogy Sztálin kérjen bocsánatot Nagyvezsda Krupszkajától, a másik Buhariné, amelyben azt kérdi: „Koba, mire kell neked a halálom?”, és egy Titótól (Medvegyev ezt *A történelem ítélete* című kötetében tette közzé) és szövege a következő: „Sztálin elvtárs, hagyj föl ügynökeidnek Jugoszláviába való küldözgetésével olyan megbízással, hogy engem meggyilkoljanak. Már két emberedet fogtunk el, akiknek ez állt szándékában. Amennyiben nem hagyok fel ezzel, arra kényszerülök, hogy saját emberemet küldjem el Moszkvába, és ha ezt megteszem, nem lesz szükség hogy egy következőt is útra indítsak. Tito.”

Ez a titkosság vonatkozik Sztálin munkatársaira is. Hivatalos életrajzokat a nyilvánosság számára maguk vagy megbízott munkatársaik önkényesen alakították. Vonatkozik ez a Medvegyev könyvében tárgyalt hat személyre is, ezért elképzelhető milyen nagy nehézségekkel kellett a szerzőnek megbirkóznia. Ezt a könyv ötödik, Georgij Maljenkovról szóló fejezete tükrözi a maga szükségességével. Ugyanakkor figyelemre méltó az első (a Molotovról szóló) fejezet tartalmassága, amely az ELTE Állam- és Politikai Tudományok Intézete kiadásában megjelent: Életrajzok a

bolszevizmus történetéből című könyv szerint (Budapest, 1987) Molotov legkiemertőbb életrajza.

A szerző szándéka a könyv közreadásával az volt, – mint jelzi is szükségzavúan –, hogy az olvasó rájöjjön arra, hogy „a Szovjetunióban egyszer s mindenkorra olyan demokratikus mechanizmust kell létrehozni, amely nem teszi lehetővé, hogy a Sztálinhoz és a környezetéhez tartozó legtöbb személyhez hasonlók valaha is az ország vezetésébe kerülhessenek és akkora hatalommal rendelkezzenek.”

Az arcélek természetesen egy szovjet történész – egy belső szemlélő – megfigyelései és kutatási eredményei alapján rajzolódnak ki. A külhoni szemlélő egy-egy kérdést másképpen is megítélhet. Így például Szuszlov személye és szerepe számára nyilván negatívabb részben azért, mert jóideig az SZSZKP külkapcsolatait intéző testület élén állt. De meglehet, hogy vaskalapossága és konzervativizmusa nem annyira személyéből, mint a mögötte felsorakozott, nálánál is konzervatívabb pártapparátusból fakadt.

Mindenesetre Roj Medvegyev könyve napjainkban is időszerű és tartalmas mondanivalót hordoz nemcsak Sztálin kegyetlen uralmi rendszeréről, hanem az államszocializmusról általában.

REHÁK László